

אדריכלות נוף במצוות התורה

מאת הרב אלירן זוהר

- פתיחה
- מידת שטח ההקצה
- כיצד מודדים את השטח
- רשות או חובה
- איסור בערי הלויים או גם בערי ישראל?
- בעבר ובימינו
- כיצד היא נויה של עיר?
 - עצים או מדשאות
 - בתי קברות
 - חניונים וחניון תת קרקעי
 - אזור תעשייה
- תועלת נוי העיר
 - משב רוח טבעי
 - טיול, התאוררות והתחדשות
 - אסתטיקה
 - שטח למרעה

פתיחה

אחד מהתחומים הנדרשים כיום בפיתוח ערים הוא הנדסת העיר ותכנונה קודם בנייתה. מהנדסי ערים ואדריכלי נוף ממונים על פיקוח חזות העיר, תהליכי פיתוחה וצורת בנייתה. תכנון עירוני הוא אינו חידוש של העולם המודרני, תכנון ערים מצאנו כבר באימפריות קדומות שהיו לאורך ההיסטוריה¹ ואפילו בשבטים עתיקים². הצורך בתכנון מוקדם בעידן המודרני והפוסט מודרני גובר בעקבות המהפכה התעשייתית ותהליכי האורבניזציה (עיר) שעברה האנושות במאה וחמישים שנה האחרונות. ככל שהאנושות מתקדמת במודרניזציה הולכת וגדלה ההבנה עד כמה ישנו צורך בתכנון נכון של העיר תוך כדי התחשבות בצרכי האדם הפיסיים והמנטליים, הכלכליים והחברתיים, בכדי שיהיה ניתן לקבל מלבד ניצול אופטימלי של השטח גם איכות חיים, בריאות נפשית ועליית תוחלת החיים בערים מודרניות. באופן אולי מפתיע, באחת ממצות התורה³, התורה התייחסה לאדריכלות נוף וקבעה את צורת הבנייה בערי ישראל. עלינו לזכור שכל תחום שהתורה התייחסה אליו, התורה אינה מפרטת הגדרות, כללים, חוקים ושאר פרטים הנכללים באותו נושא, התורה היא אינה ספר מקצועי והדרכה בתחומי עניין וכדו'. התייחסותה של

¹ לדוגמה יוון, היווני היפודמוס נחשב לאבי התכנון העירוני, בשל התכנון של מילטוס.

² בתרבויות העולם, תרבות עמק האינדוס בתת היבשת ההודית 2800 לפנה"ס נחשבת כתרבות הראשונה שפיתחה את התכנון העירוני.

³ ומפני שזו מצווה ולא רשות ניתן לראות את החשיבות ההכרחית שנתנה התורה לדבר, להוציא מדעת רבים שסברו בראשית המאה ה-20 כי אין הכרחי במרחבים ירוקים והם אינם כי אם "מוצר משלים" ולכן אינו ראוי להשקיע בכל מקום ולכל אוכלוסייה.

התורה תהיה רק בשורש וביסודות של התחום אשר מהם יהיה ניתן להבין כיצד להתייחס לנושא ואיך להתפתח בתוכו.⁴ אדריכלות נוף עוסקת בעיצוב ומיזוג הטבע והסביבה עם פיתוחם של בני האדם. תכנון של מרחבים פתוחים סביב מבנים, עיצוב חללים ציבוריים פתוחים כמו כיכרות, רחובות, טיילות וכדו'. למרות המודעות הגדולה והגדלה שלנו בפיתוח בר קיימא הכולל הרבה צרכים אנושיים וסביבתיים בתכנון העירוני והמרחב הציבורי, מכל מקום מצאנו הקפדה יותר על המרחב בתוך העיר ופחות על המרחב מחוץ לעיר הסמוך לה.⁵ התייחסותה של התורה לאדריכלות נוף נאמרה דווקא על המרחב הפתוח שחוץ לעיר הסמוך לה. במאמר זה ננסה להבין מדוע ביסוד ושורש התייחסות התורה לנושא אדריכלות נוף, התייחסותה נאמרה דווקא על השטח מחוץ לעיר הסמוך לה ולא על המרחבים הפתוחים שבתוך העיר. וננסה לנתח וללמוד מהתייחסות זו וליצור איזה קו מנחה לכל תחום האדריכלות נוף.

מידת שטח ההקצאה

את עיצוב המרחבים הפתוחים בתורה אנו מוצאים במצוות הקצאת ערים ללוויים, שבה נאמר, שכל עיר המיועדת ללוויים יש להניח מחוץ לה שטח פנוי עבור מגרש⁶:

ב צו אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַנּוּ לְלוֹיִם מִנְחַלַּת אַחֲזָתָם עָרִים לְשִׁבְתָּ וּמִגֵּרֶשׁ לְעָרִים סְבִיבֹתֵיהֶם תִּתְּנוּ לְלוֹיִם.
ג וְהָיוּ הָעָרִים לָהֶם לְשִׁבְתָּ וּמִגֵּרֶשֶׁיהֶם יִהְיוּ לְבִהְמָתָם וְלִרְכֻשָׁם וְלִכֹּל חֵיָתָם.
ד וּמִגֵּרֶשֶׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֶלֶף אַמָּה סְבִיב.
ה וּמִדָּתָם מִחוּץ לְעִיר אֶת-פְּאֵת-קִדְמָה אֶלְפִים בְּאֶמָּה וְאֶת-פְּאֵת-נֶגֶב אֶלְפִים בְּאֶמָּה וְאֶת-פְּאֵת-יָם אֶלְפִים בְּאֶמָּה
וְאֶת פְּאֵת צָפוֹן אֶלְפִים בְּאֶמָּה וְהָעִיר בְּתוֹךְ זֶה יִהְיֶה לָהֶם מִגֵּרֶשֶׁי הָעָרִים.

אין זה המקום לעסוק במצוות הקצאת ערים ללוויים רק מה שנוגע לעניינינו הוא הקצאת השטח מחוץ לעריהם. שני דברים מצוינים בפסוקים אלו: עיר ומגרש, ומן המשנה לקמן למדנו גם שדה. הערים למגורים, המגרש לבהמה ולרכוש והשדה לזריעה כפי שיבואר בהמשך. גודל המגרש הינו אלף אמה שהוא כחצי ק"מ (500 מ')⁷. ניתן לשים לב שבפסוק ד' נאמר כי שטח ההקצאה הינו אלף אמה, ואילו בפסוק ה' נאמר ששטח ההקצאה הינו אלפיים אמה. נחלקו חכמי ישראל כיצד היא הבנת הפסוקים: האם צריכים לתת אלף אמה סביב העיר למגרש ואלפיים אמה לשדה או אלף אמה למגרש ואלף אמה לשדה או רק אלף אמה למגרש ותו לא?

⁴ ראה מאמרי "לית מילתא דלא רמיזא באורייתא"

⁵ ראו לדוגמה בספר של ד"ר טלי חתוקה, כרמל חנני, חן רוזנק, מיכאל יעקובסון ויונתן גת, ארץ-גנים (רסלינג, 2017).

⁶ במדבר לה.

⁷ ליתר דיוק: אורך אמה (אמה המכונה "אמה בינונית") הוא 48 ס"מ לדעת הגר"ח נאה ו-57.6 ס"מ לחזו"א. כך שאלף אמה יוצא 480 מ' לגר"ח ו-576 מ' לחזו"א. הבאתי את הדעות הרווחות בזה, להרחבה בנושא ראה ספר שיעורי תורה לגר"ח נאה, ירושלים תש"ז. וספר מדות ומשקלות של תורה לרב יעקב גרשון וייס, הוצאת וגשל, ירושלים תשמ"ה.

בו ביום⁸ דַּרְשׁ רַבִּי עֲקִיבָא (במדבר לה) וּמְדַתֶּם מְחוּץ לְעִיר אֶת פְּאֵת קִדְמָה אֲלֵפִים בְּאַמָּה וְגו', וּמִקְרָא אַחַר אֹמֵר (שם) מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֶלֶף אַמָּה סָבִיב. אִי אֶפְשָׁר לֹמַר אֶלֶף אַמָּה, שֶׁכָּבֵד נֶאֱמַר אֲלֵפִים אַמָּה, וְאִי אֶפְשָׁר לֹמַר אֲלֵפִים אַמָּה, שֶׁכָּבֵד נֶאֱמַר אֶלֶף אַמָּה. הָא כִּי־צַד, אֶלֶף אַמָּה מִגְרָשׁ, וְאֲלֵפִים אַמָּה תְּחוּם שַׁבָּת. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגָּלִילִי אֹמֵר, אֶלֶף אַמָּה מִגְרָשׁ, וְאֲלֵפִים אַמָּה שְׂדוֹת וְכַרְמִים.⁹

ממשנה זו למדנו שלדעת רבי עקיבא כוונת התורה היא, שיש לתת ללוים רק אלף אמה למגרש ואילו האלפיים האמה הנוספים, לא הוזכר בפסוקים שיש לתת אותם ללוים ולכן לא נאמרו אלא ליציאת תחום שבת¹⁰. לעומתו רבי אליעזר סובר שהאלפיים הנוספים המוזכרים בפסוקים כן ניתנים ללוים לצורך שדות וכרמים, רק שבהבנת דבריו נחלקו ראשונים¹¹: לדעת רש"י¹² האלף המיועד למגרש נכלל בתוך אלפיים האמות הנתינים ללוים. לפי דבריו האלף הפנימים מיועדים למגרש והאלף החיצוניים לשדות וכרמים. ואילו הרמב"ם לומד כפשט לשון המשנה שניתנו ללוים שלשת אלפים אמה סביב העיר, האלף הפנימים למגרש ואלפיים לשדות וכרמים. וכך כותב רש"י על הפסוק¹³:

מגרש – ריוח, מקום חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר. ואין רשאי לבנות שם בית ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זריעה...ואחריו הוא אומר אלפים באמה? הא כיצד, אלפים הוא נותן להם סביב, ומהם אלף הפנימים למגרש והחיצונים לשדות וכרמים.

התורה הקפידה על כניסת העיר וציוותה להשאיר אלפיים אמה שהם ק"מ סביב העיר: חצי ק"מ הפנימי לנוי והחצי ק"מ השני, החיצוני, לשדות וכרמים¹⁴. לעומתו כתב הרמב"ם¹⁵:

מגרשי הערים כבר נתפרשו בתורה שהם שלשת אלפים אמה לכל רוח מקיר העיר וחוצה שנאמר מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ולהלן הוא אומר ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וכו'. אלף הראשונים מגרש ואלפים שמודדין חוץ למגרש לשדות וכרמים¹⁶.

⁸ כל מקום שנאמר במשנה "בו ביום", פירושו: ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה נשיא בישיבה ביבנה. ראה ברכות כח ע"א. ברטנורה וקהתי על אתר משנה ב.

⁹ משנה סוטה פרק ה משנה ג.

¹⁰ פירוש ברטנורה. תחום שבת הינו הגבול שעד אליו אפשר ללכת מחוץ לעיר ביום שבת.

¹¹ המונח 'ראשונים' מתייחס לתקופת חכמי ישראל שכתבו את חיבוריהם ופרשנותם בימי הביניים הנעה על ציר הזמן שבין סוף המאה ה-11 עד אמצע המאה ה-15.

¹² על המשנה בערכין לג ע"ב. וכן כתב בפירושו על התורה, כדלקמן בפנים.

¹³ שם לה, ב-ד.

¹⁴ ובספר החינוך מצוה שמב כתב שגם הם מנויי העיר, ראה שם.

¹⁵ ה' שמיטה ויובל פי"ג.

¹⁶ מהסוגיא במגילה ב ע"ב עולה שהמרחק בין טבריה לחמתן היינו מיל שהוא אלפיים אמה. וא"כ כיצד זה מתיישב עם הבנת הרמב"ם שמפרש שצריכים להשאיר שלשת אלפים אמה מינימום בין עיר לעיר. ראה בספר "עיני דוד" לרבי דוד אמאדו מחכמי איזמיר תקל"ז (1777) – תקצ"ב (1832) שתי"ר: "ואפשר לומר שמחמתן לטבריא היה מיל מקודם שנכנסו ישראל לארץ וא"כ כשנכנסו ישראל הניחו אותם כמו שהיו מקודם והיה ביניהם שיעור מיל. וזה הדין שצריך לעשות מגרשי הערים והשדות ג' אלפים אמה וכו' היינו לערים שבנו ישראל

כלומר אלפיים אמה נוספים הם על האלף האמה הראשון, כך שמסביב העיר יש להקצות שלשת אלפים אמה שהם 1.5 ק"מ: 500 מ' ראשונים לנוי העיר (מגרש) וק"מ לשדות וכרמים¹⁷.

מסקנה: לדעת כולם יש להקצות את חצי הק"מ הראשון סביב העיר לנוי העיר. ורק בשטח ההיקף השני של העיר המיועד לזריעה ונטיעה יש אומרים (רש"י) כחצי ק"מ ויש אומרים (רמב"ם) כק"מ¹⁸.

כיצד מודדים את השטח

אמנם עדיין נשאלת השאלה הלכה למעשה כיצד מודדים שטח זה: האם מודדים את השטח בצורה אחת כלומר מרובעת או עגולה בלי להתחשב בצורת העיר, קרנותיה וזוויותיה או שמודדים בכל מקום לפי צורת העיר את אלף האמה, כך שצורת שטח המגרש תהיה בדיוק כמו צורת שטח העיר?

סוגיה זו נדונה בתלמוד¹⁹ לעניין תחומה של עיר²⁰. תחום העיר הינו כק"מ לכל רוח. התחום, בערי הלוויים, כולל את המגרש והשדה, ולרמב"ם יש עוד תוספת כדלעיל. מדברי המשנה הפותחת את פרק חמישי במסכת עירובין אנו למדים שמתחשבים בזוויות היוצאות ובולטות בקצה העיר, ובכדי לחשב את תחומה של עיר עלינו להרחיב את גבול העיר כנגד הבליטות, ולרבע את שטח העיר שיהיה שטח מרובע שווה. את זאת עושים בכדי שיצא מכך תועלת לתושבי העיר בהרחבת והגדלת שטח התחום:

כיצד מעברין את הערים: בית נכנס ובית יוצא, פגום נכנס ופגום יוצא; היו שם גדודיות גבוהות עשרה טפחים וגשרים ונפשות שיש בהן בית דירה, מוציאין את המידה כנגדן, ועושין אותה כטבלה מרובעת²¹, כדי שיהא נשכר את הזוויות.

הרחבת הדין הובאה בהמשך למשנה זו בברייתא²² אשר מדבריה ניתן ללמוד לכל סוגי השטחים: מלבן; עיגול; מרובע; טרפז ושאר מצולעים:

מחדש אחר כניסתן ודוק". על פי זה ניתן אולי להסיק שבדיעבד שכבר נבנתה עיר ללא שטח מוקצה לנוי אפשר להשאיר כך ואין צריך לשנות, ואפשר לדחות בטענה שאם בנו ישראל אינו מועיל בדיעבד וצ"ע.

¹⁷ להרחבה על הכרעתו של הרמב"ם בסוגיה ראה ב'כסף משנה' ו'מרכבת המשנה' שם.

¹⁸ וכן דעת ספר החינוך מצוה שמג.

¹⁹ עירובין נב ע"ב.

²⁰ תחומה של עיר הינו השטח היוצא חוץ לגבולותיה של העיר לכל צד. לכל צד יש תחום של 2000 אמה – כק"מ. דין זה חל להלכה ביום השבת שבו "אסור לאדם לילך בשבת חוץ לאלפיים אמה ממקום שבינתו. ברם מי ששבת במקום ישוב, כגון עיר או בכפר, אף שהישוב משתרע על שטח של כמה פרסאות (קילומטרים), רשאי הוא לילך בשבת כל הישוב כולו ומחוצה לו אלפיים אמה לכל רוח, ששטח הישוב כולו נחשב כארבע אמות בלבד" (קהתי הקדמתו למסכת עירובין).

²¹ רש"י ד"ה ועושין אותה: העיר שלא נאמר שמרבעים את השטח אלא בעיר מרובעת או בעיר עגולה אמנם בעיר מלבנית וכדו' אין חובה שתחום העיר יהיה רחבו כאורכו כי אם רוחבו כמידת העיר ואורכו אלפיים, ראה שם. וראה לקמן מה שנביא בעניין זה בפנים לעניין מגרשי הלוויים.

²² שם נה ע"א.

תנו רבנן: כיצד מעברין את הערים? ארוכה [מלבן] – כמות שהיא, עגולה – עושין לה זווית, מרובעת – אין עושין לה זווית, היתה רחבה מצד אחד וקצרה מצד אחר [טרפז] – רואין אותה כאילו היא שוה, היה בית אחד יוצא כמין פגום או שני בתים יוצאין כמין שני פגומין – רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן ומודד ממנו ולהלן אלפים אמה, היתה עשויה כמין קשת או כמין גאם – רואין אותה כאילו היא מלאה בתים וחצירות ומודד ממנו ולהלן אלפים אמה.

בנוסף למקורות אלו העוסקים בתחום העיר נאמר עוד כי תחום העיר ביחס למגרשי הלוויים כולל את השטח המוקצה עבור מגרש ועבור השדה, כאשר האלף אמה הראשונים מיועדים עבור המגרש והנותר עבור השדה²³:

תניא אמר רבי אליעזר ברבי יוסי תחום ערי לויים אלפים אמה. צא מהן אלף אמה מגרש, נמצא מגרש רביע והשאר שדות וכרמים.

התלמוד דן בהוראתו של ראב"י כיצד המגרש הינו רבע מהשטח²⁴ ולנדו"ד בסיכומם של דברים ארבעה דברים חשובים לנו מהסוגיות שזכרנו בתחום שבת ומגרש ערי הלוויים:

מסקנה:

1. המגרש הינו רבע מהשטח הכולל עבור תחום העיר²⁵.
2. בשביל הקצאת שטח התחום מרבעים את העיר למעט במרובע ומלבן.
3. כל שטח התחום לרבות קרנותיו הינו השדה המיועד לזריעה ונטיעה.
4. בשביל הקצאת שטח למגרש אין מרבעים עיר עגולה²⁶ – כלומר נותנים שטח למגרש בצורה עגולה כמו העיר, ומקצים לו כחצי ק"מ (אלף אמה) סביב.

על פי הנ"ל אנו יכולים לומר שרוב התשובה לשאלתנו תורצה, את השדה מחשבים באופן מרובע או מלבן ואילו את המגרש מחשבים כפי צורת העיר: אם עגולה נותנים לה מגרש עגול ואם מרובעת או מלבנית נותנים לה שטח מרובע או מלבני. ברם, בעוד שלגבי חישוב שטח השדה נתבאר שמרבעים עיר מצולעת, לא נתבאר לגבי מגרש כיצד נותנים שטח בעיר מצולעת. ממסקנת התלמוד שנותנים לעיר עגולה שטח עגול בשונה מהתחום והשדה שמרבעים, אפשר להסיק שביחס למגרש הולכים אחר צורת העיר וכן הוא בעיר מצולעת. מאידך ניתן לדחות סברא זו בטענה שמגרש עגול בעיר עגולה עדיין צורתו אסתטית ולכן לעניין מגרש שלא גורעים לו משטחו אפשר להקצות שטח עגול בעיר עגולה משא"כ בעיר מצולעת שצלעותיה וזוויותיה נכנסות ויוצאות יכול שפוגמות הן את נוי המגרש,

²³ שם נו ע"ב י-נז ע"א.

²⁴ הגמרא מבררת את מקורו של רבי אליעזר ברבי יוסי ושואלת "מנא הני מילי"? ומביאה את דברי רבא: אמר רבא דאמר קרא: "מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב" אמרה תורה: סבב את העיר באלף, נמצא מגרש רביע. הגמרא תמהה על דברי רבי אליעזר משום שאלף אמה מתוך אלפיים זה אינו רבע כי אם חצי: "רביע! פלגא הוי"? ועל כך מתרצת ארבעה תירוצים שונים- רבע מאיזה שטח, ראה נספח 1 למאמר זה. בכל אופן נראה שהפשט הפשוט בתורה וכפי דעת רוב התירוצים שנאמרו (שלשה מתוך ארבעה) המגרש סובב את העיר ברוחותיה (פאותיה) ולא כדעת רב אשי הסובר שהמגרש נמצא רק בקרנות והינו רבע מהקרנות. ברם בכדי לקיים גם את דברי רב אשי הלכה למעשה יש לתת שטח עבור המגרש גם בקרן העיר, כך שהשטח המוקצה עבור המגרש יהיה סובב את העיר כולה, וכפי שיוצא כן בעיר עגולה. ובזה תתקיים גם דעת הרמב"ן ראה נספח 2.

²⁵ פעמים כולל שטח העיר ופעמים לא, ראה בנספח 1.

²⁶ דעת רבא ואביי בתירוץ. וכן תירוצו רב אשי נו ע"א לעניין מגרשי הלוויים.

ולא יותר. והנראה בעיניי שבשביל קלות הביצוע והאסתטיקה העיצובית שיש בצורות סימטריות נכון יותר לתת לעיר שטח סביבה בצורה עגולה, מרובעת או מלבנית.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן בפירושו על התורה עוסק במידת שטח ההקצאה ומציע הסבר שונה משל חכמי התלמוד. הסברו שונה במקצת באופן חלוקת אלף האמה עבור המגרש ואלף האמה עבור השדה. החלוקה מתפרשת בדרך אחרת, שלדעתו, היא פרשנות הקרובה יותר לכוונה הפשוטה של התורה, והנני מעתיק את לשונו ומבארו:

[לאחר הביאו את רש"י כתב]... והנכון בעיני על דרך הפשט שיאמר שיתנו למגרש אלף אמה בסביבות העיר כנגדה: שיהיו לה לארכה אלף אמה – חמש מאות לרוח האחד, ולרחבה כמו כן אלף אמה – חמש מאות אמה לכל רוח [כלומר: כל עיר מתחלקת לאורך ורוחב. לאורך העיר יש שתי רוחות (צדדים) ולרוחב העיר יש שתי רוחות. לאורך העיר נותנים אלף אמה כאשר בצד אחד חמש מאות אמה ובצד השני של אורך העיר נותנים את החמש מאות הנותרים. וכן לרוחב העיר נותנים בצד האחד של רוחב העיר חמש מאות אמה ולצד השני של רוחב העיר נותנים את החמש מאות הנותרים]. ואחר כך אמר שיעשו מרובע אלפים אמה על אלפים אמה ותהיה העיר באמצע הרבוע. [ונמצא ש] הוסיף להם מגרש [הכוונה לשדה] שלא כנגד העיר כשיעור הראשון שכנגד העיר [המגרש לאורך או המגרש לרוחב] עד שנמצא כשתשאיר למגרש אלף אמה בסביבותיה כאשר עשה בתחלה תהיה העיר אלף על אלף ברבוע והנה העיר רביע במה שיתנו ללויים²⁷.

ודע כי לשון פאה יאמר על הצד כולו, וכן "מֵאָה בְּאֵמָה אַרְבֵּי לַפָּאָה הָאֶחָת" (שמות כז ט) לעבר כולו, וכן כל הנזכרים שם, וכן הפאות שבסוף ספר יחזקאל. ועוד שאם היה אומר למדוד מן העיר אל החוץ אלפים אמה לכל רוח היה אומר ומדותם מחוץ לעיר לפאת קדמה וגו' אבל ומדותם את פאת קדמה היא מדידת הצד ההוא כאשר פירשתי. וכן נאה להם לערים שתהיה להם אחוזה מרובעת, לא שימדדו אלפים אמה לארבע הרוחות כנגד העיר, והקרנות לא תהיינה להם²⁸. ודומה לזה "סְבִיב שְׂמֵנָה עֶשֶׂר אֵלֶף" (יחזקאל מח לה) כי העיר בין כל סביבותיה שמונה עשר אלף כי מנה בארבע הפאות ארבעת אלפים וחמש מאות שהן שמונה עשר אלף לכולן כי מדד בארבע הפאות.

ונכון הוא שיהיו אלף אמה אשר נתן להם סביב, כנגד העיר, למגרש שלא יזרע, והאלף אשר הוסיף בכתוב השני בארבע הפאות, לשדות וכרמים, כמו שקבלו רבותינו. אבל שם הכל מגרש בלשון הכתוב, אלא שזה נעבד ונזרע וזה לא יעבד בו ולא יזרע ולכך הפרישן זה מזה.

מבואר לדעת הרמב"ן שנוי לעיר נחשב יותר כאשר מוקצה לה שטח סביב כולה ולא רק בצדדים שכנגד העיר ללא הקרנות. הבנה זו לדעתי עולה במקצת בקנה אחד עם שלשת התירושים הראשונים המובאים בתלמוד הנ"ל²⁹. לשני

²⁷ ראה בנספחים, נספח 2.

²⁸ ראה נספח 3.

²⁹ למעט תירושו של רב אשי הסובר שהמלה "סביב" פירושה בקרנות כמו "על המזבח סביב" שפירושו בקרנות המזבח. לכן לדעתו שטח המגרש והשדה מוקצים רק בקרנות העיר ולא כנגדה כלל, ראה תירוץ רביעי בנספח 1.

התירוצים הראשונים וודאי ששטח ההקצאה הוא סביב העיר כולה משום שמדובר בעיר עגולה ומגרש עגול. גם לתירוץ השלישי שהמגרש הוא נגד העיר ללא קרנות מ"מ בקרנות העיר יש שדה וא"כ מעט נוי יש גם בקרנות³⁰.

מסקנה: שלוש אפשרויות כיצד לתת מגרש ושדה:

- א. מינימום – שיטת הרמב"ן כ- 250 מ' מסביב לכל העיר. המגרש בצלעות העיר והשדה בזוויות.
- ב. מידה בינונית – שיטת הגמרא כ- 500 מ' בצלעות העיר לנוי וכל שאר התחום לרבות זוויות, עבור שדות ומטעים.
- ג. מידה מהודרת – שיטת הגמרא כ- 500 מ' מסביב לכל העיר לנוי לרבות זוויות וכל שאר התחום עבור שדות ומטעים.

רשות או חובה ?

לעיל ראינו שרש"י כתב "ואין רשאין לבנות שם בית ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זריעה..." דין זה נאמר במשנה³¹: "אין עושין שדה מגרש, ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר, ולא עיר מגרש". הסיבות שאסרה התורה לשנות בין ייעודי הקרקע מבאר רש"י:

אין עושין שדה מגרש – משום יישוב ארץ ישראל והיינו חורבן שממעט את הזריעה.

ולא מגרש שדה – שמחריב את נוי העיר.

ולא מגרש עיר – שיעשו בו בתים, שאין עיר נאה בלא מגרש.

ולא עיר מגרש – וכל שכן שאין עושין עיר מגרש שאין מחריבין את יישוב העיר.

זריעת שדות, נטיעת עצים, מטעים, כרמים ויערות בארץ ישראל מוסיפים ביישובה. על אף החשיבות הרבה שיש במרחבים פתוחים מעוצבים המשרתים צרכים רבים עבור האדם מ"מ הם אינם הכרחיים ליישוב הארץ ולקיום העם היושב עליה כמו זריעה ונטיעה לצורך קיום, ולכן חל איסור לשנות קרקעות אלו מייעודם. גם להיפך, לשנות את המרחב לנוי עבור שדה, ראינו שהתורה אסרה משום שמחריב את נוי העיר. באיסור זה מדגישה התורה עבורנו את החשיבות והצורך הרב עבור האדם שיש בעיצוב מרחבים פתוחים לצורך נוי, שלכן לשנות את ייעוד הקרקע אפילו לדברים קיומיים כזריעת תבואה ונטיעת מטעים אוסרת התורה. איסור זה מביע שעיצוב המרחב הפתוח בכניסת העיר שווה ערך בתועלתו לזריעת תבואה ואין האחד משנה לרעהו³².

מסקנה: התורה אסרה עלינו לשנות שטח המיועד לנוי בכניסת העיר לצורך בנייה או חקלאות³³.

³⁰ ראה לעיל הערה 14.

³¹ משנה ערכין לג ע"ב.

³² זה תועלתו גשמית וזה תועלתו נפשית. ואף אם נאמר שוודאי שטחי חקלאות קודמים לשטחי נוי מ"מ לא ראתה התורה שידחו אלו מפני אלו שהרי המשנה אסרה שינוי ייעוד הקרקע, לכן צריכים לשלב את שניהם מבלי לוותר אחד על השני.

³³ הלכה זו מוסכמת על הכל.

ברם כל זה נאמר במגרשי הלווים, ארבעים ושמונה ערים שיועדו להם, וכיום עדיין אין דין ערי הלווים נוהג³⁴. האם דין זה חל גם בשאר ערי ישראל?

איסור בערי הלווים או גם בערי ישראל?

שאלה זו הופכת את הדיון שלנו אקטואלי לימינו. שכן אם גם בערי ישראל רלוונטי דין זה הרי זה מלמדנו על החשיבות והצורך של הקצאת שטח לנוי לכל אוכלוסייה בכל זמן ובכל מקום בארץ ישראל. במשנה מובאות שתי דעות³⁵ בעניין:

אין עושין שדה מגרש, ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר, ולא עיר מגרש. אמר רבי אלעזר במה דברים אמורים בערי הלווים, אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש, מגרש שדה, מגרש עיר, ולא עיר מגרש³⁶ שלא יחריבו את ערי ישראל.

הרמב"ם פסק להלכה כסתם משנה³⁷:

ד אין עושין בערי הלוויים עיר מגרש, ולא מגרש עיר, ולא מגרש שדה, ולא שדה מגרש שנאמר ושדה מגרש עריהם לא ימכר.

ה ומפי השמועה למדו שזה שנאמר לא ימכר לא ישונה אלא השדה והמגרש והעיר כל אחד משלשתן כמות שהוא לעולם. וכן בשאר ערי ישראל.

מסקנה: דין הקצאת שטח בכניסת העיר לנוי ושדות נוהג בכל ערי ישראל³⁸.

הלכה זו מעוררת שאלה עקרונית במצווה: אם מצות הקצאת שטח נוי סביב העיר נוהגת בכל ערי ישראל, מדוע השמיעה אותנו התורה מצווה זו דווקא בערי הלווים, והלא היא נוהגת בכל ערי ישראל?

נוסיף ונעמיק, בפתיחה צוין כי התורה אמרה את הקצאת השטח ואיסור שינוי ייעודו כמצווה ולא כרשות מה שמוכיח על הצורך והחשיבות שיש להקצאה שטח ואיסור שינוי ייעודו. כלומר התורה לא הסתפקה שדבר זה יעבור

³⁴ וכך כותב בספר החינוך מצות תח: "ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל שרוין על אדמתן, והיא מן המצוות המוטלות על הצבור כולם, ויותר על ראשי העם, ולעיתיד לבוא אחר ירשה וישיבה, מיד נקים מצות עשה זו, במהרה בימינו אמין".

³⁵ לדיון אם ר' אלעזר חולק על תנא קמא ויישוב נוסח המשנה "אמר רבי אלעזר" ולא "רבי אלעזר אומר" ראה על המשנה: תוספות יום טוב; הון עשיר;

³⁶ ללא תוספת (ולא) המופיע בתלמוד. כן הוא הגירסא בתוספתא (פ"ה ה"ט), וכך גרסינן בבבא בתרא כ"ד ע"ב.

³⁷ ה' שמיטה ויובל פי"ג. ומשמע שסתם משנה לא אתיא כרבי אלעזר שכן היא אינה מחלקת בין ערי הלווים לערי ישראל. וכן בפיהמ"ש כתב שהלכה כחכמים, ואין הלכה כר' אלעזר. וכן הוא ברש"י בבא בתרא שם ד"ה לא צריכא לר' אלעזר. וכן נראה מפשט הגמרא שם.

³⁸ וכן כתב אברבנאל בפירושו לתורה במדבר לה, א. אמנם הרדב"ז על הרמב"ם (שם) חולק וסובר כדעת רבי אלעזר שיותר לשנות הכל בערי ישראל חוץ מעיר למגרש או שדה. כלומר לדעתו אפשר להפוך כל שטח לנדל"ן אך אין שטח בנוי הופכים למגרש או שדה משום שמחריב את ערי ישראל.

בסיפורי התורה או בעל פה כי אם קבעה זאת למצווה הכתובה בתורה. אם עקרוני וחשוב כל כך הקצאת השטח, א"כ מדוע לא נאמרה המצווה בתורה על כל ערי ישראל ורק מהתורה שבעל פה שמענו גם על שאר ערים בישראל.

התייחסות לשאלתנו מצאנו בספר החינוך שכתב³⁹:

לפי שערי הלויים היו נכונים לצרכי כל שאר השבטים, כי הוא השבט הנבחר לעבודת השם, וכל עסקם היה בחכמה, שלא היו טרודים בעבודת האדמה כשאר שבטי ישראל, ועליהם נאמר (דברים לג י) יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל. ומתוך כך שהחכמה בתוכם, היה עסק כל ישראל תמיד עמהם, מלבד שהיו בתוך עריהם, ערי מקלט הרוצח, ומתוך כך גם כן היו עיני כל ישראל על עריהם, כי לא ידע האדם מה ילד יום. ולכן היה בדין להיות אותן הערים אשר יד הכל שוה בהן ולב הכל עליהן, להיותן בתכלית היופי והחמדה, ושבח כל עם ישראל בכך. ומפני כן באה הצואה עליהם שלא לשנות בענינם דבר, כי אדון החכמה יסדן ותקנן והגביל גבולם, וירא כי כן טוב וכל חלוף אחר דברו אינו אלא גרוע וגנאי.

מדברי החינוך למדנו מדוע בא הציווי של מצוות הקצאת שטח נוי סביב העיר ואיסור שינוי השטח דווקא בערי הלוויים. לערי הלוויים ישנה חשיבות רבה על כל שאר ערי ישראל משום שהן ערים המשמשות את כל אזרחי המדינה. לימוד התורה הינו שירות מרכזי וחשוב מאד בחיי האומה היהודית השייך לכלל האוכלוסייה. וכן מקלט ושיקום לאדם שנפל בחלקו להרוג בשגגה ששייך גם כן לכלל האומה, שאין אדם יכול להימלט מהאפשרות שאירוע כזה לא יקרה לו. ומחמת שנועדו עריהם לשרת את כלל התושבים בנושאים כה חשובים, ומתוך כך לכל האזרחים ישנו קשר לעריהם במידה מסוימת, עריהם נחשבו לחשובות ומרכזיות וקבעה להן התורה שהן צריכות להיות בתכלית היופי והחמדה, ועל ידי שהן יהיו מטופחות ויפות יהיה בכך גם שבח לכל אזרחי המדינה. ברם ב'חינוך' לא נזכר פסקו של הרמב"ם שאיסור שינוי מעיר למגרש ולשדה נאמר גם בערי ישראל וא"כ טעמו שייך רק באופן שהדין מיוחד לערי הלוויים ולא גם לשאר ערי ישראל. אך על פי הרמב"ם שכל הערים בישראל שוות בהקצאת השטח, טעמו של החינוך אינו מסביר כל-כך את שאלתנו מדוע נתבאר זה דווקא בערי הלוויים. מ"מ נראה לומר על בסיס דברי החינוך כי, ערי הלוויים כובדו לשמש לימוד כ"בניין אב"⁴⁰, לשאר ערי ישראל, מהסיבה שהן ערים מרכזיות וחשובות ש'לב כולם עליהם' יותר מכל שאר ערי ישראל בכל זמן, משום שבהן תלוי לימוד התורה והצלת נפשות השוגגים בשגגה חמורה כהרג אדם. לכן לאור חשיבותם הרבה שתהיה תמיד על שאר ערי ישראל נבחרו הן אלו שילמדו לשאר ערי ישראל⁴¹. בנוסף לכך ניתן להציע ללמוד מדברי ה'חינוך' לזמננו, שערים מרכזיות ששירותיהם משמשים את כלל האוכלוסייה למשל לצורכי מסחר, תרבות, תיירות וכדו' גם הן נכללות במידה מסוימת תחת ההגדרה ש"יד הכל שווה בהן ולב הכל עליהן" וצריכים להקפיד על יופיין יתר על המידה במקצת משאר ערי ישראל.

³⁹ מצווה שמב.

⁴⁰ אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן. ברייתא רבי ישמעאל, 'תורת כהנים' ריש פרשת ויקרא. ומופיע בכל סידור בתפלת השחר.

⁴¹ כמו כן ניתן לתרץ באופן טכני שפשוט זה המקרה היחיד בתורה שדובר על חלוקת ערים לשבת ולא נחלות לשבטים, ולכן מצוות הקצאת

שטח יכלה להיאמר רק פה. מכל מקום בחרתי ברעיון של בחירת העיר בשל חשיבותה בכדי להשליך מזה לקדמת ערים או השקעת יתר בערים לפי חשיבותם כדלקמן בפנים.

מסקנה: יש לטפח את כל ערי ישראל שיהיו יפות. בשל כך יש להקצות תקציב מיוחד עבור טיפוח חזות השטחים הפתוחים בכניסת העיר – מגרש העיר. בערים מרכזיות יש להקצות תקציב גדול יותר ובערי הלוויים יותר מכולם. בחלוקת התקציב יש לאפשר קדימה לעיר החשובה והמרכזית יותר וממנה והלאה בירידת החשיבות.

בעבר ובימינו

עדיין נותר לנו לברר האם דין הקצאת שטח לנוי סביב העיר נוהג גם בימינו בארץ ישראל או שמא רק בזמן שישנו יישוב שלם או רוב של יהודיים בארץ שאז חוזרים וחלים כל דיני התורה?

על מצוות הקצאת ערים ללוויים נאמר בתלמוד: "משחרב בית המקדש ראשון בטלו ערי מגרש"⁴². וברש"י שם כתב: "ערי לויים שהטעין הכתוב מגרשות". כלומר בטלה מצוות הקצאת ערי לויים. ומתוך שנאמר כך בתלמוד הרי מוכח שבמשך כל התקופות מימי בית שני: שיבת ציון, אנשי כנסת הגדולה, זוגות, תנאים ואמוראים והלאה לא נהגו במצווה זו אף בארץ ישראל. וכן כתב בספר החינוך על מצוות ערי הלוויים:

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל שרויין על אדמתן, והיא מן המצוות המוטלות על הצבור כולם ויותר על ראשי העם, ולעתיד לבא אחר ירושה וישיבה מיד נקיים מצות עשה זו במהרה בימינו אמן.

כלומר, גם שהיו בארץ ישראל בימי עזרא הסופר והלאה לא נחשב זה ש"ישראל שרויים על אדמתם" משום שלא היו כל או רוב ישראל בארץ, ולכן גם לא התקיימה בימי שיבת ציון חלוקת הארץ לנחלות וגם לא בימינו. אמנם עדיין יש לשאול האם נגזרת אחריה מצוות הקצאת שטח לנוי מחוץ לעיר? בטענה: הרי ערים ללוויים אין, מגרש יהיה?!

מדברי התלמוד שיובא לקמן מוכח שדנו חכמי המשנה בנויה של עיר על אף שלא נהגו ערי הלוויים. דיון התלמוד בנויה של עיר למרות שאין מתקיימות ערי הלוויים מאשש את פסקו של הרמב"ם שהקצאת שטח סמוך לעיר עבור נויה נוהג בכל ערי ישראל⁴³. יתרה מזאת, כיון שנויה של עיר רלוונטי בכל ערי ארץ ישראל בלא תלות בערי הלוויים כפי שמוכח מזמן חכמי המשנה, ניתן להסיק שדין זה רלוונטי אף בזמן הזה ואינו תלוי ביישוב רוב עם ישראל בארץ כפי שתלויה מצוות ערי הלוויים, כי אם בחזקת וריבונות עם ישראל בארצו. דברים אלו מוכחים מלשון הבית יוסף⁴⁴ הן בדיני הרחקת אילן מהעיר כפי שיובא לקמן שכתב:

ודין זה והרחקה זו אינן אלא בארץ ישראל, לפי שאין אנו חוששין לנוי העיר ואפילו רובה ישראל אלא בא"י. וכן כתב הרשב"א וכן נראה מפרש"י וכן מוכח בגמרא. [הגהת בדק הבית] ונראה לי דאף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן הזה שהיא בידי גוים בעונותינו עד שנזכה לזכות בה.

⁴² סוטה מח ע"ב.

⁴³ ולא ניתן לדחות מסקנה זו בטענה שאפשר שמה שהקפידו חכמי המשנה על נויה של עיר (כעולה מהסוגיה בבא בתרא לקמן) היה רק על השטח הקרוב ביותר לעיר וגם זה רק משום האילנות אך לא כמצוות התורה באלפיים אמה. זה אינו, כפי שניתן לראות מהגמרא שמקשה על דין זה מאין עושים שדה מגרש וכו'. משמע שסוברת כמו הרמב"ם שאיסור שינוי השטח חל גם על ערי ישראל וכמצוות התורה.

⁴⁴ חושן משפט סימן קנה.

משמע מדבריו שחוששים לנוי העיר בארץ ישראל כאשר היא בחזקת ישראל משא"כ שהיא ביד גוים שאז אפילו כל העיר יהודים אין חייבים לקיים מצוה זו⁴⁵.

מסקנה: הקצאת שטח פתוח בכניסת העיר שימש עבור נוי לעיר נוהג בזמננו בכל ערי ישראל.

כיצד היא נויה של עיר ?

לאחר שראינו כיצד מציעה התורה לתכנן את הכניסה לעיר, בררנו את דין הקצאת מגרש ושדה, הבנו מהי מידת שטח ההקצאה וכיצד מודדים אותו. נשאר לנו לעיין איך מבצעים זאת בפועל, כלומר, במה מתבטא נויה של עיר? האם בגנים ציבוריים: דשא, פארקים, גינות, מזרקות וספסלים או אולי בעצי פרי המקשטים את העיר בצבעים מרהיבים בעת עונת הפירות או אולי נויה של עיר היא שתילת חורשה בסמוך לעיר ובה חניונים מסודרים שתושבי המקום והבאים מחוצה לה יוכלו ליהנות בשהייה מחוץ לעיר ובסמוך לה בלי צורך להתרחק מדי? או אולי כולם יחד?

עצים או מדשאות ?

התייחסות לשאלה מצאנו במשנה⁴⁶:

מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה⁴⁷, ובחרוב ובשקמה חמשים אמה⁴⁸. אבא שאול אומר: כל אילן סרק חמשים אמה⁴⁹. ואם העיר קדמה קוצץ ואינו נותן דמים, ואם אילן קדם קוצץ ונותן דמים, ספק זה קדם וספק זה קדם קוצץ ואינו נותן דמים:

החלק הראשון במשנה עוסק בבירור דברינו "כיצד היא נויה של עיר" ובו נתמקד. מהמשנה למדנו שיש להרחיק עצים מרחק של 25-50 אמה שהם בין 12-24 מ', תלוי בסוג האילן. ברם לא נאמר במשנה את סיבת הדבר. לכן הגמרא מבררת את הסיבה ועל פי זה מבארת את הדין באופן ברור יותר:

מאי טעמא [מה הטעם שמרחיקים את האילן] ? אמר עולא: משום נויי העיר. ותיפוק ליה [ותלמד זה ממה ששינו] דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה! לא צריכא לרבי אלעזר [הדברים נאמרו לשיטת רבי אלעזר] דאמר עושין שדה

⁴⁵ וכן הוא בתוספות יום טוב, בבא בתרא פ"ב מ"ז. ובתוספות ראשון לציון שם. וכן נראה בנימוקי יוסף שכתב על דין זה שהוא: "הלכתא למשיחא, דמתניתין בארץ ישראל מיירי...".

⁴⁶ בבא בתרא כד ע"ב. משנתנו זו עוסקת בהרחת נזיקין באופן כללי ואינה עוסקת כלל בערי הלויים.

⁴⁷ ובתוספות (שם ד"ה מרחיקין) כתבו: "וזרעים צריך להרחיק מן העיר עד אלף אמה דאין עושין מגרש שדה". פשוט הוא, ולחיים נדחק במרכבת המשנה ה' שמיטה ויובל פ"ג ה"ה לומר שדין זה אינו ברמב"ם ובפרט שמסקנתו זהה ע"ש. וראה מה שכתב על זה בלחם משנה ריש ה' שכנים.

⁴⁸ משום שענפיהם מרובים, רש"י והוא ברע"ב.

⁴⁹ בברטנורה: "אילן סרק גנאי הוא לעיר". ואפשר שכתב כן משום שכך הייתה התפיסה בימיהם משא"כ בימינו שישנו שימוש רב בעצי סרק לצורך נוי ועיצוב מרחבים פתוחים. ונראה שהרגיש בזה 'קהתי' והשמיט לשון הרע"ב.

מגרש ומגרש שדה, הכא משום נוי העיר לא עבדינן [כאן משום נוי העיר לא עושים]. ולרבנן נמי דאמרי אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה [ולחכמים שאוסרים לשנות גם רלוונטית המשנה]?! הני מילי זרעים אבל אילנות עבדינן [מה שחכמים אוסרים לשנות את המגרש לשדה או להיפך – מדובר בשדה של זרעים אבל של עצים מותר] והכא משום נוי העיר לא [אבל בתווך של 25 מ' הנ"ל סביב העיר שם אסור אף לנטוע עצים משום נוי העיר].

כלומר, בשטח הצמוד לעיר יש לעשות נוי שאינו עצים אך לאחר מרחק זה מותר לנטוע שם עצים⁵⁰. הקפדה זו נובעת משני גורמים: א. גובה העצים מסתירים את הכניסה לעיר ופוגמים ביופייה⁵¹. ב. העצים חוסמים את האוויר הנכנס לעיר ופוגעים ברמת החיים כדלקמן. דיון זה הובא להלכה ברמב"ם⁵²:

מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה. ובחרוב ובשקמה חמשים אמה מפני נוי העיר. וכל אילן הנמצא קרוב לעיר פחות מזה קוצצין אותו.

החילוק המוזכר במשנתנו בין החרוב והשקמה לשאר עצים הוא משום שלשני עצים אלו ישנן תכונות שענפיהם מרובים וגם שורשיהם מתפשטים רחוק⁵³. התכונה שענפיהם מרובים פוגעת מעט באור והאוויר הנכנסים אל העיר והתכונה ששורשיהם מתפשטים פעמים שמזיקים לאילנות ושאר דברים מתחת לפני השטח כצנרת. לכן כל סוג עצים הדומה באחת מתכונותיו לחרוב והשקמה יש להרחיקו כ- 24 מ' מהעיר.

מסקנה: מותר לנטוע לנוי בנויה של עיר כל סוגי העצים, אך יש להרחיקם מקצה העיר מינימום בין 12-24 מ' תלוי בסוג האילן⁵⁴.

⁵⁰ "והרמב"ם לא הזכיר חילוק זה ולא ידעתי למה...וצ"ע" (משנה למלך ה' שמיטה ויובל פי"ג ה"ה). ובספר "אור הישר" לרבי שמואל יצחק הילמן 1868-1953 בהל' שכנים פי"א ציין אליו. ואפשר שלא כתב הרמב"ם חילוק זה משום שזה נלמד מסתימות המשנה שהתירה לנטוע עצים סמוך לעיר. והתלמוד חילק בין זרעים לאילנות מכוח קושיית אין עושין מגרש שדה וכו' הרי מבואר מדין משנה זו שמותר לנטוע בתוך המגרש ו"מכלל הן שמעינן לאו" שאין זורעים ולכן העתיק הרמב"ם צורת המשנה ככתבה וכלשונה.

⁵¹ ובלשון הירושלמי בבא בתרא פרק ב' הלכה ז': "משם שעומד ומאפיל או משם שניאו רע" (פירוש "ניאו רע", משום נוי העיר- מרכבת המשנה ה' שמיטה שם). וכן מצאנו בפירושו המשנה לרמב"ם שכתב: "טעם הרחקת אלו מן העיר כדי שיהא מראה העיר נאה והוא אמרם משום נוי העיר..."

⁵² הלכות שכנים שם. וכן הוא בטור חו"מ סי' קנה. ולא ידעתי למה השמיט דין זה השו"ע. והסמ"ע (ס"ק מח) כתב ליישב משום שאין דין זה נוהג בחו"ל כמו שכתב הטור. והש"כ (ס"ק יב) הקשה על זה ומסקנתו שם: לדעת חכמים אין מחריבים נוי העיר ומשנים משדה למגרש וממגרש לשדה אף בחו"ל, ובארץ לכולי עלמא אסור לשנות ממגרש לשדה וא"כ לשיטתו היה כן השו"ע צריך להביא דין זה משום שהוא נוהג אף בחו"ל ונשאר בצ"ע ראה שם. מ"מ לשיטת כולם דין זה נוהג בארץ ולכן לענ"ד אין תירוץ הסמ"ע מיישב השמטת הדין בשו"ע משום שבתקופת הב"י היה יישוב בארץ ומה גם שהוא עצמו ישב בארץ וא"כ הדין היה רלוונטי בזמנם והדרא קושיא לדוכתא מדוע השמיט השו"ע את הדין. ונראה שלא ראה הסמ"ע ספר בדק הבית לב"י ששם כתב: "נראה לי דאף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן הזה שהיא בידי עכו"ם בעונותינו עד שנוכה לזכות בה".

⁵³ ראה לדוגמה במשנה בבא בתרא כה ע"ב: "מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה חמשים אמה..." ובמפרשים שם: "שכך שערו חכמים שהתפשטות שרשיה מוזיק לבור עד כדי הרחקת שיעור זה..." (בית הבחירה למאירי, שם). כיום עם תשתית הביוב והצנרת הענפה והמסועפת המתפרשת מתחת לקרקע יש לקחת בחשבון נתון זה.

⁵⁴ וכן היא ההלכה כפי שצוין בהערה הקודמת. וכתב המגיד משנה בהלכות שכנים שם: "ודין זה והרחקה זו אינן אלא בארץ ישראל לפי שאין אנו חוששין לנוי העיר ואפילו רובה ישראל אלא בארץ ישראל, וכן כתב הרשב"א ז"ל וכן נראה מפירושו רש"י ז"ל וכן מוכח בגמרא".

בתי קברות

גם שטח ההקצאה לבתי קברות נידון סביב ערי הלווים. מן הסוגיה הדנה בנושא עולה שאין להקצות שטח לבית קברות תוך העיר ואף לא מחוצה לה בשטח המוקצה לנוי ושדות⁵⁵:

אמר ר' אבהו: ערי מקלט לא נתנו לקבורה דכתיב "ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חיתם", לחיים נתנו ולא לקבורה.

הפסוק שממנו למד רבי אבהו שאין להקצות שטח לבית קברות תוך העיר הוא אינו פסוק המדבר בעיר עצמה כי אם בשטח סביבה המוקצה לנוי (מגרש). אמנם נראה שרבי אבהו למד שאם השטח סביב העיר ניתן לחיים ולא לקבורה על אחת כמה וכמה שהשטח תוך העיר ניתן לחיים ולא לקבורה⁵⁶ ולכן אין להקים בית קברות תוך העיר. מדברי רבי אבהו ניתן אף להסיק שאין ליעד שטח חוץ העיר לבית קברות בתוך שטח המיועד לנוי או לשדה משום ששטחים אלו נועדו לחיים ולא לקבורה ולימוד זה חל גם על השטח המיועד לשדות וכרמים. וכך פוסק הרמב"ם⁵⁷:

ונותנין לכל עיר בית קברות חוץ לתחום זה⁵⁸, שאין קוברין מתייהם בתחום עריהם: שנאמר "ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חיתם" לחיים ניתנו, לא לקבורה.

אך מניין לנו שהרחקת בית קברות נהג גם בשאר ערי ישראל, אולי דין מיוחד הוא לערי הלווים האמורים לקלוט את ההורג בשגגה, שעריהם "לחיים נתנו", כלומר אך ורק לצורך אכלוס תושבים ולא אף לקבורה? על כך שנינו במשנה⁵⁹: "מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה". משנה זו מרחיקה את בית העלמין מהעיר משום סיבה אחרת כפי שעולה מהמפרשים. מתוך שכללה המשנה יחד עם בית הקברות גם את הנבלות ואת הבורסקי (מפעל לעיבוד עורות) למדו המפרשים⁶⁰ שסיבת הרחקת שלשתם היא משום ריח רע היוצא מהם ומפריע לתושבי העיר. נימוק נוסף נאמר בהרחקת בית הקברות מהעיר, משום היזק נפשי המגיע לתושבים מתוך שהם רואים את בית הקברות תדיר. סיבה זו מעמיקה יותר את התפיסה בצורכי התושבים ואיכות רמת מחייתם. היא מבקשת שלא לגרום צער לתושבי העיר על ידי היזק ראייה, בראותם את בית הקברות באופן תדיר. שכן מראה בית הקברות אינו מעודד את האדם, הוא יכול לפגוע במוטיבציה שלו, בשמחת החיים שלו ולהוביל

⁵⁵ מכות יב ע"א.

⁵⁶ ובפרט ערי הלווים שששה מהם נועדו להיות עיר מקלט לרוצח בשגגה מפני גואל הדם. ולדעת הרמב"ם ה' רוצח ושמירת נפש פ"ח ה"ט כל ערי הלווים קולטים ראה שם.

⁵⁷ הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה ג. וכן כתב בספר החינוך מצוה שמג.

⁵⁸ פירוש: תחום הקצאת מגרש ושדה כמובא בהלכה הקודמת. היינו שיש להרחיק את ביה"ק 3000 אמה שהם כ- 1.5 ק"מ. וזה לשיטת הרמב"ם והחינוך ודלא כרש"י ראה בפנים "מידת שטח ההקצאה".

⁵⁹ בבא בתרא כה ע"א. נפסק להלכה ברמב"ם הלכות שכנים פ"י ה"ג. טושו"ע יו"ד סימן שס"ה. ובחור"מ סימן קנ"ה סעיף כג.

⁶⁰ רש"י שם. ברטנורה על המשנה. אמנם ניתן גם לחלק וללמוד שישנם סיבות שונות בין הנבלות והבורסקי שמפיצים ריח רע לבין בית הקברות וכפי שנראה שלמד ר' מרדכי יפה בספר הלבוש ביו"ד שם שכתב: שלא יפגעו בהקברות ויתעצבו וכו'. ותמהו עליו הש"כ וערוך השולחן שם. ולפי מה שכתבתי שלמד שהתכן וישנם סיבות שונות הרי שדייק יפה. ומה גם שבתי הקברות שלנו אינם מפיצים ריח רע כלל. וראה בפנים מה שכתבתי בטעמו של הלבוש.

לעצבות ודכאון. לכן התורה הרחיקה את בית הקברות והימצאותו תדיר⁶¹ בין בני האדם בכדי שנוכחותו לא תשפיע לרעה על תחושותיהם של התושבים.

אמנם עדיין נשארה שאלה לפתור: למדנו ממשנה זו שיש להרחיק את בית הקברות כ-25 מ' מהעיר, ואילו מערי הלוויים משמע שיש להרחיק את בית הקברות מחוץ לתחום, הכולל לא רק את שטח העיר כי אם גם את השטח המוקצה לנוי ולשדות שעולה שטחו מינימום כק"מ?

אופציה ראשונה לתוך בין שני מקורות אלו היא, שרק בערי הלוויים צריכים להרחיק את בית הקברות מחוץ לתחום כנלמד מהפסוק, ואילו בשאר ערי ישראל צריכים להרחיק רק 50 אמה למרות הקצאת מגרש ושדה כערי הלוויים. ברם, אופציה זו דחוקה משום שעל פיה בית הקברות גורע משטח המגרש של העיר, ולעיל הוכחנו שמחויבים להקצות שטח למגרש בכל ערי ישראל ומסביב לעיר. הקמת בית קברות בשטח זה גורע ופוגם ביופיו של המרחב הפתוח והמעוצב. לכן נראה כאופציה שניה לומר, שצריכים להרחיק את בית הקברות גם מחוץ לתחום, ואילו המשנה בבא בתרא השמיעה לנו את מידת מינימום ההרחקה שחייבים לעשות בכדי שלא יזיק. נתון זה נצרך למקומות בו כבר נבנו ערים בדיעבד שלא כפי התכנון הנכון לכתחילה. אם גם שנתון זה נצרך לערים בחו"ל ששם לא נוהג דין הקצאת שטח למגרש ושדה.

מסקנה: את שטח בית הקברות יש ליעד חוץ העיר במרחק מינימום של בין 1 ק"מ ל 1.5 ק"מ מקצה העיר. במקרים בהם לא יכולה ההלכה להתקיים במלואה יש לכל הפחות להרחיק את בית הקברות כ-25 מ' מקצה העיר.

חניונים וחניון תת קרקעי

כיום ישנם ערים מרכזיות מאד והומות בני אדם אשר צפיפות האוכלוסין בהן מהווה בעיה רבה לדירים בה ולבאים לתוכה עד כדי כך שקשה מאד להתנהל ולהתנייד בתוכה בהרבה משעות היום. העומס בכבישים עולה על גדותיו ואנשים מבלי שעות רבות בפקקים, נעשים קצרי רוח ובמקום שאיכות החיים תעלה היא רק נפגעת ויורדת. אחד הפתרונות שהוצע בכדי לפתור את הצפיפות בכבישים הוא, לבנות חניונים מחוץ לעיר וכל המבקשים לבוא לתוכה חונים מחוצה לה באותם חניונים ועולים משם על תחבורה ציבורית, כך שבתוך העיר יהיה רישות של תחבורה ציבורית עם נגישות מרבית לחלקי העיר המבוקשים והעמוסים⁶². פתרון נוסף המיושם כיום הינו חניונים תת קרקעיים. במאמר זה אני מבקש לדון האם פתרונות אלו יישומיים בשטח המיועד ל'נויה של עיר', המגרש? כלומר, האם אפשר להקים חניונים קרקעיים ותת קרקעיים ב'נויה של עיר'?

⁶¹ הדגש פה הוא על המילים "הימצאותו תדיר". מקהלת למדנו שבית האבל עדיף מבית המשתה (קהלת ז, ב): "טוֹב לְלֶכֶת אֶל-בֵּית-אָבִל מִלֶּכֶת אֶל-בֵּית מִשְׁתֶּה בְּאֶשֶׁר הוּא סוֹף כָּל-הָאָדָם וְחַיִּי יִתֵּן אֶל-לְבוֹ". וא"כ אולי היה עדיף שהתושבים יראו את בית הקברות בכדי שזה יועיל לאדם לעשות חשבון נפש ולהישמר מעברות. ועל פי מה שכתבתי זה עולה יפה עם הפסוק, שכן מהפסוק נשמע שצריך ללכת לבית אבל, היינו שאינו שוהה ושרוי תמיד.

⁶² דוגמה לזה "הנתיב המהיר" מחוץ לתל אביב.

ננסה להשיב על שאלה זו מהתייחסות התלמוד לדברי המשנה העוסקת בקליטת אדם שהרג בשגגה אל תוך ערי המקלט של הלוויים, בכדי לתת לו חסות והגנה⁶³: "כשם שהעיר קולטת, כך תחומה קולט". שואל התלמוד⁶⁴:

ורמינהו [והקשו]: וישב בה, בה - ולא בתחומה! [כלומר העיר קולטת את הרוצח אך אין התחום קולט את הרוצח]. אמר אביי, לא קשיא: כאן לקלוט, כאן לדור [מתרץ אביי - התחום קולט את הרוצח אך אין היתר לדור בתחום]. לדור, תיפוק ליה דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה לא מגרש עיר ולא עיר מגרש! [הגמרא מקשה - אבל איסור ישיבה בתחום ניתן ללמוד ממקום אחר] אמר רב ששת: לא נצרכה אלא למחילות [רב ששת מתרץ - שאיסור הישיבה הנוסף ששמענו מ"בה ולא בתחומה" מלמדנו שאיסור להתיישב בתחומה של העיר אף לא במחילות מתחת הקרקע שאינן גורעות משטח תחומה].

על פי דברים אלו למדנו שאסור לדור בתחומה של העיר בשטח המיועד למגרש אף לא במגורים תת קרקעיים שלא נראים על פני השטח. אמנם עדיין נשאלת השאלה האם אנו יכולים לגזור ולהשליך מסוגיה זו העוסקת במגורים על חניונים בימינו. שכן עדיין נשאר לברר האם חניון יחשב לעניין זה כמגורים או לא⁶⁵. ומסתבר לומר שחנייה גורעת משטח המגרש ודבר זה פוגע ברווחת התושבים. כמו כן היא מעט פוגעת בכניסה לעיר וביופייה. ואף בחניה תת קרקעית אפשר שפוגעת בשקט והשלווה שהאזרח צריך לקבל מ'נויה של העיר'.

מסקנה: אין לעשות חניונים קרקעיים או תת קרקעיים ב'נויה של עיר'.

אזור תעשייה

כיום התעשייה מגוונת וכוללת כמה סוגים: תעשייה כבדה; תעשייה קלה ותעשייה חכמה כהיי טק. לצורך מאמר זה נסווג את ענף התעשייה לשניים: תעשייה מזיקה ותעשייה שאינה מזיקה. אין הכוונה בהגדרת "נזק" דווקא לזנק ממשי או פיזי אלא כל שהתעשייה מפריעה לתושבים שבסביבתה לקיים איכות חיים⁶⁶ יחשב אזור זה לאזור תעשייה מזיק. לדוגמה בית חרושת שעושה רעש גדול המפריע לתושבים או מפיק ריח רע המגיע לתושבים יחשב בנד"ד לאזור תעשייה מזיק. לעומת זאת, אזורי תעשייה שאינם מפריעים לתושבים שבסביבתה לקיים איכות חיים יחשבו לאזור תעשייה שאינו מזיק.

מן המשנה למדנו שיש להרחיק אזור תעשייה מזיק מהעיר כ-25 מ': "מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה". בורסקי שהוא, בית לעיבוד עורות, אנו יכולים להשליך וללמוד לאזורי תעשייה.

⁶³ מכות פ"ב מ"ז.

⁶⁴ מכות יב ע"ב.

⁶⁵ מצאנו בתורה שחנייה נקראת ישיבה שנאמר (דברים ז, ב) "וְלֹא תִתְּנֶם" ודרשו חז"ל (ע"ז כ ע"א) "לא נתן להם חנייה בקרקע... ואין איסור זה אלא בדירת קבע ולא בדירת ארעי ראה רמב"ם ה' עבודת כוכבים וחוקותיהם פ"י ה"ד. לפי זה מצאנו שחנייה נקראת דירת קבע. כמובן שאין באמור להוכיח שחניונים נחשבים מגורים שאסרה התורה בנויה של עיר אלא קצת אסמכתא. ובמסגרת מאמר זה אני מבקש לפתוח דיון כלל מדרשי בארץ ובחז"ל עם תלמידי חכמים שיעלו רעיונות וראיות לחיוב או לשלילה בנדו"ד.

⁶⁶ כפי איך שמוגדר בחברתם ובתרבותם "איכות חיים".

נימקו החכמים מדוע צריכים להרחיק דברים אלו מן העיר⁶⁷: "משום ריח רע". כלומר בכדי שלא יגיע ריח רע לתושבי המקום. על פי זה בואר במשנה שיש להרחיק את המפעלים המזיקים לתושבי המקום לא רק מן העיר אלא יש גם להתחשב בכיווני האוויר של המקום בכדי למזער את ההיזק שיכול לבוא אל העיר למרות הרחקתו כתוצאה מהרוחות המצויות הנושבות במקום:

אין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. רבי עקיבא אומר: לכל רוח הוא עושה, חוץ ממערבה, ומרחיק חמשים אמה.

בלא להיכנס למחלוקת חכמים ורבי עקיבא במיקומו של הבורסקי, מכל מקום ניתן ללמוד ממחלוקתן על החשיבות שצריכים לקחת בחשבון את כיווני האוויר המצויים במקום בהקמת אזור תעשייה כבד.

מסקנה: לא עושים אזור תעשייה במגרש או בשדה. אזור תעשייה מזיק מרחיקים מן העיר כק"מ או 1.5 ק"מ ומתחשבים בכיווני האוויר. אזור תעשייה שאינו מזיק ניתן לעשות בתוך שטח העיר.

תועלת נוי העיר

נימוקים שונים נאמרו במרוצת הדורות על התועלת הבאה מהקצאת שטח פתוח בכניסת העיר. המקורות שראינו עד עתה ציינו כי התועלת של השטח הפתוח הוא בכך שהוא מביא נוי לעיר ולקמן נראה עוד תועלות שונות. לדעתי אף אם לא היו כל שאר התועלות והייתה נשאר רק התועלת של יופי ואסתטיקה דיינו בכך כפי שנראה לקמן את התועלת המגיעה מאסתטיקה סביבתית.

משב רוח טבעי

רש"י בפירושו לתלמוד כותב⁶⁸: "מגרש: רחבה פנויה מזריעה ומבתים ומאילנות לנוי העיר להיות לה לאויר...". רש"י בפירוש זה מזכיר מלבד נוי גם את תועלת האוויר שבא לתוכה כתוצאה ממרחב פתוח בכניסתה⁶⁹. מניתוח דבריו ניתן ללמוד על מהותה ואופייה של הרחבה: "רחבה פנויה מזריעה ומבתים ומאילנות לנוי העיר להיות לה אויר". אמנם, רחבה שהיא פנויה מזריעה ומבתים למדנו מהמשנה "שאינן עושים את המגרש שדה או עיר", אבל פנויה מאילנות צריך בירור, משום שלעיל ראינו שמותר לנטוע אילנות בשטח המוקצה לנוי וא"כ מה כוונתו פנוי מאילנות?

מהמשך דבריו שכתב "להיות לה לאויר" ניתן ללמוד שנטיעת האילנות במגרש חייבת להיות באופן כזה שלא יפריע לאוויר להיכנס. כלומר, את המרחב הפתוח צריכים לעצב באופן שלא יחסום את משב הרוח הטבעי מלהיכנס לעיר.

⁶⁷ רש"י על המשנה בבבא בתרא כה ע"א.

⁶⁸ סוטה כז ע"ב.

⁶⁹ ואין לדייק מלשונו שהמצווה להניח רחבה לנוי העיר היא בשביל זרימת האוויר לתוכה, ראה בהערה הבאה.

לכן צריכים להרחיק את העצים שלא יהיו בצורת מטע או יער צפוף המפריע לזרימת האוויר⁷⁰. עד כה ראינו שיש שני דברים שצריכים להקפיד במגרש: א. עיצוב המרחב צריך להיות יפה מצד עצמו שישמש נוי לעיר ב. עיצוב המרחב צריך להשתלב עם ערכים שמשפרים בעיני התושבים את רמת החיים בעיר. אחד הערכים החשובים המעלים את רמת טיבה של העיר הוא, אוויר ואקלים העיר⁷¹. דבר זה מקבל תוקף חשיבות בעידן המודרני בו הבנייה צפופה וממעטת את כניסת האוויר ומשב הרוח וישנו זיהום אוויר הנגרם ע"י תחבורה ותעשייה, הגורמים לאוויר לא נקי, חם ולח. אין ספק שככל שאיכות החיים בעיר תהיה נוחה יותר, כך ידורו בה יותר בני אדם וחשיבותה ויוקרה יעלה וכמו שממפרשי המשנה כתבו: "כשיש נוי לעיר הרבה קופצים לדור בתוכה ומתישבת"⁷².

כיום ברור לכל מי שעוסק בתכנון עירוני ובנייה ירוקה כי אקלים העיר הינו אחד ממרכבי תנאי המחיה המשפרים או מורידים את איכות החיים בעיר. לכן הקפידה התורה שבתכנון העיר יש לקחת בחשבון שלא להזיק ולהפריע בפיתוחנו למיזוג האוויר הטבעי הנכנס לעיר⁷³. ומדברים אלו נשמע על החשיבות לבדוק את כיווני האוויר של המקום ולתכנן בצורה אפקטיבית ומקסימלית את שטח הבנייה וכיווני המבנים באופן האופטימלי ביותר לתושבי המקום כך שיהנו ממשב רוח טבעי⁷⁴.

שיול, התאוררות והתחדשות

תועלת נוספת הבאה מהמגרש היא מקום שבו יוכלו תושבי הסביבה לטייל ולהתאוויר⁷⁵. תועלת זו אפשר שמרובה על הראשונה בהשפעתה על בריאות התושבים, התנהגותם, חשיבתם ותרבותם⁷⁶. לאורך כל המאמר צוין כי המרחב הפתוח, המוקצה למגרש חוץ העיר, מיועד לנוי עבור העיר. עיר שאין לה מגרש נחשבת פחות יפה. המרחב חשוב בעיני התורה משום תועלתו המרובה על אף שהיא אינה מוחשית⁷⁷. הטיול בטבע ובמקומות פתוחים נצרך עוד יותר לאחר האורבניזציה שהביאה אתה את תחלואיה⁷⁸. דבר זה בא לידי ביטוי גם בתחום התעסוקתי. בעידן

⁷⁰ על פי זה מתעוררת שאלה: עיר שהקימו אותה בסמוך לחורשה, האם החורשה יכולה לשמש כחלק מהמגרש או שמא לא משום שהיא מצלה על הבתים שבקצה העיר ומפריע לאוויר לזרום פנימה אל העיר וא"כ היא אינה טובה כמגרש וצריכים לדללה.

⁷¹ צא ולמד מהמשנה בכתובות קי ע"א-ב: אין מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך אבל באותה הארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך אבל לא מעיר לכרך ולא מכרך לעיר [כך גדול מעיר והוא מקום שווקים ומכל סביבו באים שם לסחורה וכל דבר מצוי בו-רש"י]. ובגמ': בשלמא מכרך לעיר דבכרך שכיחי כל מיילי בעיר לא שכיחי כל מיילי אלא מעיר לכרך מ"ט מסייע ליה לרבי יוסי בר חנינא דא"ר יוסי בר חנינא מנין שישבת כרכים קשה שנאמר ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים. ופירש רש"י: "ישבת כרכין קשה – שהכל מתיישבין שם ודוחקין ומקרבים הבתים זו לזו ואין שם אויר, אבל בעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירן יפה".

⁷² תוסי' יו"ט (משנה ערכין), וכן הוא במלאכת שלמה שם.

⁷³ להרחבה בנושא האקלים ומזג האוויר והשפעותיו ביהדות ראה צ. שינובר וי. גולדברג. "איכות החיים והסביבה במקורות היהדות", ירושלים תשנ"ד.

⁷⁴ ועם כוונת האוויר נלקחים בחשבון עוד מרכיבים חשובים ראה ר' זהר. 'חום יולי אוגוסט בעיר לבנה: אקלים ואדריכלות בישראל', תו+ : מוסיקה, אמנויות, חברה, 1 (2003), עמ' 65-67.

⁷⁵ כך לדוגמה כתב מרכבת המשנה ה' שמיטה ויובל פ"ג ה"ה: "...דהמגרש עשוי לטיול ולעוברים ושבים..."

⁷⁶ ראה לדוגמה דברים שפורסמו במדריך "שטחים ציבוריים פתוחים בערים": מדריך לתכנון, 2008.

⁷⁷ דבר זה בא לידי ביטוי במאמר הגמרא (סוכה כח ע"ב): "כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד,.....ומשנן בסוכה. איני, והאמר רבא מקרא ומתנא במטלתא, ותנוי בר ממטלתא?! לא קשיא, הא במגרס הא בעיוני". וביאר רש"י מדוע ליתנוי (לשנן) מותר מחוץ לסוכה: "אם ירצה דמצטער הוא, ומצטער פטור מן הסוכה, והאויר יפה לו להרחיב דעתו...". תחום חקר השפעת הסביבה על

המודרני בו עובדים סביב השעון ללא הפסקה, בני האדם מבינים עד כמה נחוצה המנוחה וההתאוררות מהעבודה בכדי להתחדש, להתרענן ולשאוב כוחות חדשים. לא בכדי כיום מטיבים ומעניקים ארגונים וחברות גדולות לעובדיהם הטבות של התאוררות על חשבון העבודה או במסגרת העבודה. המודעות לצורך זה גדלה בין היתר בעקבות ההבנה שדבר זה משפיע ומשפר את תפוקת העובדים.⁷⁹

אסתטיקה

מעבר לתוצר הטוב הנולד מההתאוררות עצמה, מגיעה לאדם תועלת נוספת הנובעת מעצם ההתבוננות באסתטיקה ובנוי⁸⁰. חפצי נוי, אומנות וכדו' וסביבה נאה ויפה מוליכים תחושות טובות באדם עד כדי ריפוי מלחצים, מתחים, דכדוך ודיכאונות⁸¹. הרמב"ם מגדולי חכמים ישראל בתקופת ימי הביניים שהיה גם חכם, הרופא נפשות⁸², וגם רופא במקצועו, כותב כי טיול בסביבה נאה ובמקומות עם מבנים מעוצבים ומרחבים פתוחים מועיל לבריאות נפש האדם⁸³:

חשיבתו, התנהגותו והישגיו של האדם הולך ומתפתח כיום בשם פסיכולוגיה סביבתית. ראה לדוגמה מאמר העוסק כיצד עיצוב החדר משפיע על עבודתו ומחשבתו של האדם: Anthes, E. (2009). How room designs affect your work and mood. Scientific American.

⁷⁸ מחקרים רבים נעשו ובדקו את השפעת הטבע מצד אחד והעיר מאידך על בריאותו ומצבו הנפשי של האדם. ראה לדוגמה: Bratman, G. N., Hamilton, J. P., & Daily, G. C. (2012). The impacts of nature experience on human cognitive function and mental health. Annals of the New York Academy of Sciences, 1249(1), 118-136.

Taylor, A. F., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (2001). Coping with ADD: The surprising connection to green play settings. Environment and behavior, 33(1), 54-77.

Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemela, J., & James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. Landscape and urban planning, 81(3), 167-178.

וראה גם כן סקירת המחקר האפידמיולוגי העכשווי של מאיה שדה ורחלי דנקנר העוסקת "מה בין חשיפה לסביבה ירוקה לשיפור במצב הבריאות": מ' שדה ור' דנקנר. 'סביבה ירוקה בעיר בריאות', אקולוגיה וסביבה, אוקטובר 2016; 7 (3): 227-235.

⁷⁹ ראה למשל ספרם של אילן משולם ויצחק הרפז: ניהול משאבי אנוש: הגישה האסטרטגית. הוצאת: משכל (ידעות ספרים), 2015.

⁸⁰ דבר זה מגולם במאמר חז"ל (ברכות נז ע"ב): "שלשה מרחיבין דעתו של אדם אלו הן: דירה נאה, ואשה נאה וכלים נאים" המלמד באופן כללי על התועלת הבאה מהנאה. ברם מאמר זה מדבר דווקא שהם שלו ולא רק מהסתכלות עליהם, אך במקום אחר מצאנו שגם מראה בדבר נאה יש לאדם הנאה שלכן הוא יכול לברך ברכה מברכות הנהנין (שם נח ע"ב): "ראה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו". ראה טושו"ע או"ח סי' רכ"ה. וראה בפנים מה שהובא מהרמב"ם.

⁸¹ ראה לדוגמה Bar, M., & Neta, M. (2006). Humans prefer curved visual objects. Psychological science, 17(8), 645-648.

Schweitzer, M., Gilpin, L., & Frampton, S. (2004). Healing spaces: elements of environmental design that make an impact on health. Journal of Alternative & Complementary Medicine, 10(Supplement 1), S-71.

⁸² כך קרא לחכמים בהקדמתו לפרקי אבות, שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ג': " וכמו שֶׁהוֹלִים הַגּוֹפְנִים, כְּשֶׁיֵּדְעוּ חֻלִּים וְלֹא יֵדְעוּ מְלֶאכֶת הַרְפוּאוֹת, יִשְׁאַלוּ הַרְפוּאִים...כֵּן חוֹלֵי הַנְּפֹשׁוֹת, צָרִיד לָהֶם שֶׁיִּשְׁאַלוּ הַחֲכָמִים שֶׁהֵם רוֹפְאֵי הַנְּפֹשׁוֹת..."

⁸³ שמונה פרקים שם, פרק ה'.

וכן מי שהתעוררה עליו מרה שחורה - 'סירה בשמיעת הנגונים, ובמיני זמר, ובטיול הגנות, ובבנינים הנאים, וחברת הצורות היפות וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש, ויסיר חלי המרה השחורה ממנו'.⁸⁴

וכך גם כן אנו מוצאים בפירושו של רש"י על הפסוק⁸⁵ "מאורעינים ששמחלב שמועה טובה תדשן עץ" שכתב:

ולפי פשוטו כמשמעו, דבר שהוא תאוה למראות עינים, משמח הלב ומצחצח תוגת הלב כגון גן ירק ונהרות המושכים.

התבטאות חריפה יותר על הצורך ליהנות מיופי הבריאה, מהצורות שבה, נזיה והאסתטיקה שלה נאמרה שנים רבות מאוחר יותר על ידי אחד מרבני היהדות האורתודוקסיה המודרנית⁸⁶, הרב שמשון הירש⁸⁷. על הפסוק "ויצמח ה' א-להים מן-האדמה כל-עץ נחמד למראה וטוב למאכל..." כתב:

...אולם הכתוב מקדים את "נחמד למראה" ל"טוב למאכל", הוה אומר: [הכתוב מקדים] את סיפוק חוש היופי לסיפוק חוש הטעם ותאוות המאכל. כאן זכה חוש היופי להצדקתו ולהקדשתו, וגם בכך מתגלה מעלתו היתרה של האדם. רבות הן צורות הנוי המתגלות ביצורי אדמתנו. ועד כמה שידעיתנו מגעת הרי האדם הוא היצור היחיד המסוגל ליהנות מן היופי. ומכאן הוכחה לחשיבות חוש היופי - לייעודו המוסרי של האדם. אכן, צורות הנוי המצוירות בבריאה וחוש האדם ליהנות בהן מונעים את האדם מהידרדר לדרגת הבהמה. השמחה ביפי הטבע ובנוי הצמחים תביאנו לשמח גם ביופי מוסרי. חברה שאינה חסה על היפה - גם האדם יגדל בה פרא. שמחת האדם בהרמוניה אסתטית קרובה לשמחתו בהרמוניה מוסרית⁸⁸.

הרב הירש רואה קרובה בין הרמוניה אסתטית להרמוניה מוסרית, ותולה כי השפעת חיצונית הסביבה תשפיע על נפש האדם ועל התנהגותו. עיצוב, יופי ואסתטיקה משפיעים על האדם להתנהג באופן מוסרי. המוזנחות, הכעור וחוסר אסתטיקה ידרדרו את התנהגותו של האדם.

שטח למרעה

למרות שלרוב בני האדם כיום מקצוע "רועה צאן ובקר" הוא דבר רחוק וכמעט זר לחלוטין, אל לנו לשכוח שבעבר היה מקצוע זה נפוץ יותר בין בני האדם הן בסביבה והן בתרבות. תפקידו העיקרי של הרועה הוא, להוציא את הבקר והצאן למרעה במשך היום ולהחזירם לקראת הערב. גם כיום, למרות ריחוק המקצוע מרובנו, ישנם מגדלי צאן ובקר המעסיקים רועים שמוציאים את המרעה לרעות בשדות הפקר במהלך היום. לרוב, אנשים אלו גרים בפריפריה ובמקומות שישנם שדות מרעה ומרחבים גדולים ופתוחים המאפשרים לרעות מקניהם. מן הייעודים שאליו ציינה התורה בהקצאת המגרש הוא עבור הבהמות: "ומגרישיהם יהיו לבהמתם ולרכשם ולכל חיתם". דון

⁸⁴ ראה התייחסות הספורנו בראיית עצים נחמדים למראה כפי שכתב על הפסוק "ויצמח ה' א-להים מן-האדמה כל-עץ נחמד למראה וטוב למאכל וגו'" "נחמד למראה: משמח ומרחיב הלב להכינו לקבלת השפע השכלי כאמרו והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה'".

⁸⁵ משלי טו, ל.

⁸⁶ תנועה זו החלה במאה ה-19 במרכז אירופה.

⁸⁷ הרב שמשון בן רפאל הירש, מכונה הרש"ר הירש, חי בין השנים 1808–1888 ושימש רב בגרמניה.

⁸⁸ בפירושו לתורה בראשית ב, ט.

אדריכלות נוף במצוות התורה

יצחק אברבנאל שחי בספרד בסוף תקופת ימי הביניים⁸⁹ התייחס לתועלת זו וכתב שאילו היו השדות והכרמים קרובים לעיר ואחריהם היה המגרש היה הדבר מקשה על מגדלי בהמות להתנהל עם מרעיהם. שכן בכדי להוציא אותם לרעות צריכים היו לעבור דרך השדות ובהכרח שהיו מזיקים אותם. לכן עבור תועלת מגדלי הבהמות שדירים בעיר ואת המרעה שלהם הם אינם יכולים להחזיק בעיר נתנו להם שטח חוץ לעיר, הפקר, שבו יהיה ניתן לגדל

אותם. מלבד זאת עוד כתב שתועלת אחרת יוצאת ממבנה זה והיא, שאת הזבל (אז היה רק אורגני) שנוצר ע"י בני אדם והבהמות שיכול לשמש לדשן עבור האדמה החקלאית יוציאו החוצה רחוק יותר מהעיר ומיישוב בני האדם אל השדות והכרמים⁹⁰:

אלף אמה מגרש, והם הסמוכים לעיר והשאר היו להם לשדות ולכרמים. כי מן המגרשים היו מוליכים הזבל לשדות ולכרמים. והנה לא רצה יתברך שיהיה הדבר בהפך רוצה לומר שיהיו השדות והכרמים סמוכים לעיר ואחריהם המגרש. לפי שיהיה טורח רב להפנות שם ולהוליך שם בהמתם עם שכבר יזיקו בזה השדות והכרמים לכן אמרו חז"ל שאין עושים שדה מגרש ולא מגרש שדה.

דברים אלו יכולים לשמש אותנו בערי הפריפריה שמצויים שם מגדלי בהמות.

⁸⁹ רבי יצחק בן יהודה אַבְרָבְנָאֵל חי בין השנים 1437-1508 בספרד כתב חיבור פרשנות על התנ"ך ושימש כשר האוצר של ממלכות פורטוגל קסטיליה, אראגון ונאפולי.

⁹⁰ אברבנאל במדבר לה א.

סיכום

מצוות עשה להקצות שטח מחוץ לעיר עבור מרחב פתוח לנוי. דין הקצאת שטח בכניסת העיר לנוי ושדות נוהג בכל ערי ישראל בזמננו.

שטח ההקצאה הינו חצי הק"מ הראשון סביב העיר לנוי העיר. ורק בשטח ההיקף השני של העיר המיועד לזריעה ונטיעה יש אומרים (רש"י) כחצי ק"מ ויש אומרים (רמב"ם) כק"מ⁹¹.

תחום העיר הינו 960 מ' סביב העיר [רלוונטי לדיני שבת]. בשביל מדידת שטח התחום יש לרבע את העיר למעט במרובע ומלבן (שאין צורך). כל שטח התחום לרבות קרנותיו הינו השדה המיועד לזריעה ונטיעה.

בשביל הקצאת שטח למגרש אין מרבעים עיר עגולה – כלומר נותנים שטח למגרש בצורה עגולה כמו העיר, ומקצים לו כחצי ק"מ (אלף אמה) סביב.

יש להתחשב בדעת הרמב"ן הסובר שנוי לעיר נחשב יותר כאשר מוקצה לה שטח סביב כולה ולא רק בצדדים שכנגד העיר ללא הקרנות.

מותר לנטוע לנוי בנויה של עיר כל סוגי העצים, אך יש להרחיקם מקצה העיר מינימום בין 12-24 מ' תלוי בסוג האילן.

אין מיעדים שטח לבית עלמין בתוך המגרש והשדה. את שטח בית הקברות יש ליעד חוץ העיר במרחק מינימום של בין 1 ק"מ ל 1.5 ק"מ מקצה העיר.

אין לעשות חניונים קרקעיים או תת קרקעיים ב'נויה של עיר'.

אין לעשות אזורי תעשייה כלל בתחום המגרש והשדה.

אזור תעשייה מזיק מרחיקים מהעיר כק"מ או 1.5 ק"מ.

צריכים להתחשב בהקמת אזורי תעשייה מזיקים בכיווני האוויר ולמזער כל מה שנחשב היזק לתושבים כגון: רעש, ריח לא טוב, גרימה לריבוי יתושים, פרפרים, ציפורים, דבורים וכו'.

אזור תעשייה שאינו מזיק כמתחמי היי טק ופארק מדע וכדו' ניתן לעשות בתוך שטח העיר.

⁹¹ וכן דעת ספר החינוך מצוה שמג.

אסור לשנות שטח המיועד לנוי בכניסת העיר לצורך נדל"ן או חקלאות.

יש לייחד תקציב עבור המרחב הפתוח ולהשקיע ביופיו.

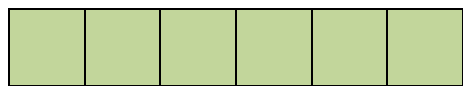
יש להתחשב בכיווני האוויר של האזור ולא להפריע לזרמת אוויר הנכנסת לעיר. וכן לראות שלא פוגעים ע"י הצללה של עצים וכדו' לתושבי קצה העיר.

נספחים:

- עיר
- מגרש
- שדה
- שטח ריק

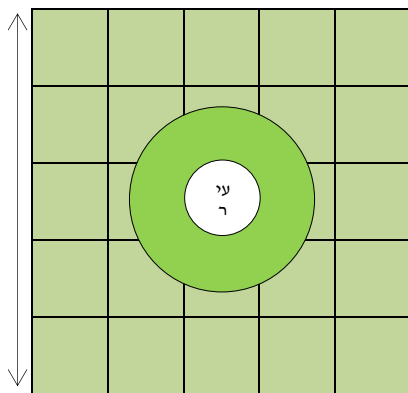
נספח 1:

סיכום 4 התירוצים במדידת שטח המגרש לעירובין נו ע"ב

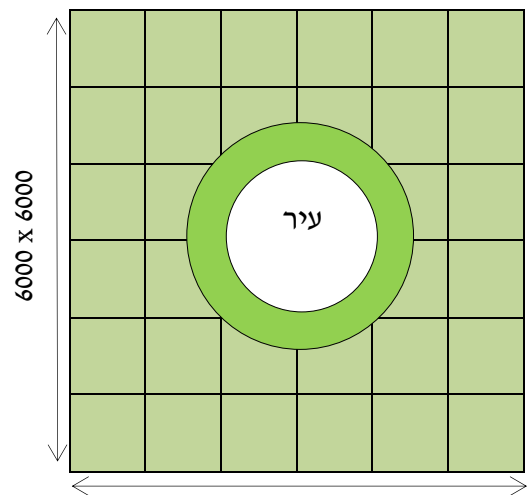

תירוצ 3: רביע דתחומין

רבינא: המגרש (8 ריבועים) הינו רבע משטח

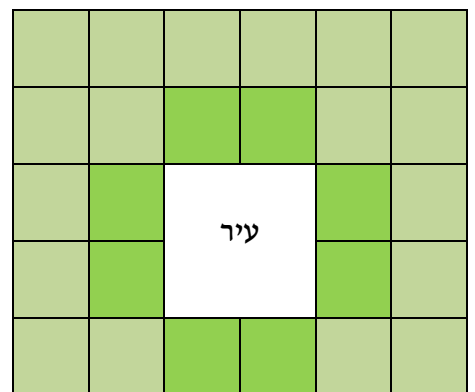

התחום/השדה (32 ריבועים) לא כולל שטח העיר.

רבא: העיר והמגרש עגולים.
גודל המגרש הינו 9 ריבועים ביחס לכל השטח
שהינו 36 ריבועים כולל העיר.

5000 x 5000

אביי: העיר והמגרש עגולים.

גודל המגרש הינו 6 ריבועים ביחס לכל

שטח התחום שהינו 24 ריבועים ללא העיר.

תירוץ 4: רביע דקרנות

רב אשי: המלה "סביב" בתורה כוונתה לקרנות.

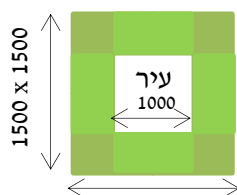
המגרש הינו רבע משטח המגרש והשדה שנמצא

בקרן העיר.

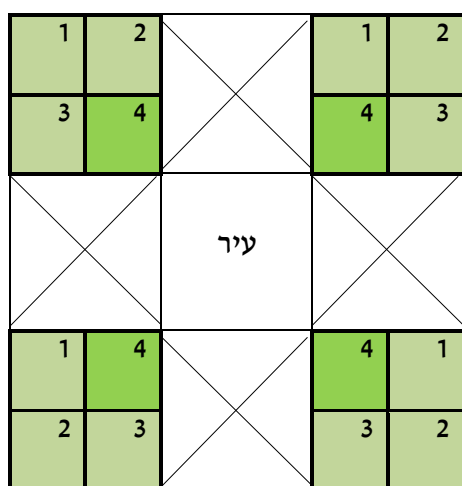
נספח 2:

שיטת הרמב"ן בחלוקת "רבע מכל השטח":

- עיר
- מגרש
- שדה
- שטח ריק

העיר הינה 1000 אמה על 1000 אמה. לאורך העיר מגרש של 1000 אמה (500 בצד אחד ו- 500 בצד השני וכן לרוחב).

לרוחב העיר מגרש של 1000 אמה ובקרנות יש עוד 1000 אמה (במצטרב 250×4) עבור השדה. נמצא העיר $(1/4)$ 1000 אמה מ 4000 אמה שיש לעיר.

חישוב בצורה שניה: למגרש יש 2000 אמה – 1000 לאורך ו- 1000 לרוחב. וחילוק של עוד ריבוע מקיף יותר של 2000 אמה. נמצא הכל 4000 אמה והעיר נמצאת באמצע 1000 על 1000 נמצא העיר $1/4$ מהשטח הכולל.

נספח 3:

אפשרויות ששולל הרמב"ן בפירושו:

